

## A SZOCIALISTA TERMÉSZETÁTALAKÍTÁS KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON, 1948-1956

HAJDÚ ZOLTÁN<sup>29</sup>

### QUESTIONS OF SOCIALIST REMAKING OF NATURE IN HUNGARY BETWEEN 1948-1956

**Abstract:** The processes of remaking the nature did not start with the socialist era in Hungary. A new element of the period 1948-1956 was the ideological pressure on scientific research activity and publication. The concrete plans first of all copied the actual Soviet practices. The main spheres of remaking of nature in Hungary were the transformation of water surface, the change of woodland ratios and the introduction of new plants (rise and cotton). The whole period can be characterized as a voluntarist one. Profitability did not appear in the process of activity. Because of ideological connections the propaganda was very wide.

### BEVEZETÉS

A 18. századtól, a felvilágosult abszolutizmus időszakától kezdve Magyarországon folyamatosan jelen volt a tudatos állami beavatkozás a környezeti, természeti, mezőgazdasági termelési folyamatokba. A paternalista állam megkezdte a folyószabályozásokat, az árvíz-mentesítéseket, az új, számára valamilyen okból fontos növények elterjesztését. Az új növények meghonosítása érdekében egyszerre alkalmazott gazdasági, adminisztratív eszközöket.

A „nagy magyar természetátalakításra” lényegében a 19. század közepétől 1914-ig került sor az Alföld területén. Az Alföld természeti földrajzi környezete jelentősen átalakult, az árvíz-ármentesített területein nagy kiterjedésben jelentek meg korábban ott nem termelt növények.

A két világháború közötti időszakban a „Trianon-trauma” irányította jelentős részben a gazdasági folyamatokat az országban. Ennek jegyében folyt egyfajta „kis magyar természetátalakítás”. Az Alföld erdősítési mozgalmában erőteljesen megjelent a környezeti elem is. Nagyrészt gazdasági, importkiváltási okokból indultak meg nagymértékben a termelési kísérletek mind a rizs mind pedig a gyapot esetében. A rizstermesztési kísérlet sikeresnek, a gyapot meghonosítására irányuló tevékenység kudarcnak bizonyult.

Az államszocialista korszak első időszakában (1948-1956) a „szocialista ember átalakítja a természetet” (is) földrajzi nihilista megközelítés határozta meg a szélesebb értelemben vett természet-társadalom kölcsönhatás felfogását, s jelentette a környezetformáló tevékenységek alapvetően voluntarisztikus meghatározottságát.

---

<sup>29</sup> MTA Regionális Kutatások Központja, Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs. 7621 Pécs, Papnövelde u. 22. E-mail: hajdu@rkk.hu

A „természet szocialista átalakítása” (vízrajz, erdőtakaró, új növényi kultúrák meghonosítása) tekintetében sajátos folyamatok játszódtak le. Ebben a korszakban a mindenható pártállam – nagyrészt ideologikus, kisebb részben gazdasági megfontolásokból, valamint a szovjet természetátalakítási gyakorlatot folytatva – erőszakkal avatkozott be az új kultúrák meghonosítási folyamatába, illetve gyakorlatába. Új növényi kultúrákat favorizált ideológiai, politikai, biztonsági okokból, nem törődve az új kultúrák minimális természeti-környezeti elvárásaival sem, nemhogy az optimális termőhelyi igényeivel. A rövid, ezzel együtt drasztikus, néha – utólag – neveléses, avagy nevelésessé tett folyamat azt mutatta, hogy a politika képes racionálisnak tűnő, de mint egész, irracionális folyamatok beindítására is.

Azt is meg kell fogalmazni, hogy a pártállami diktatúra korszakában részben azokat a növényeket kívánták meghonosítani, amelyekkel Magyarországon már korábban is történetek kísérletek. Az alapvető különbség az volt, hogy korábban elsősorban a gazdasági és gazdaságossági szempontok élveztek elsőbbséget (ha nem sikerült a kísérlet, abbahagyták), a Rákosi korszakban pedig inkább a szovjet példa követése, a földrajzi nihilizmusra támaszkodó természetátalakítási szándékok, s csak sokadikként a gazdasági sikerek játszottak szerepet.

#### TERMÉSZETÁTALAKÍTÁS ÉS AZ ÚJ NÖVÉNYEK MEGHONOSÍTÁSI PROGRAMJA

Már a II. világháború előtt, s majd különösen alatta megkezdődött a mezőgazdaság a kényszerhelyzet-szülte alkalmazkodása a hadigazdaság viszonyaihoz. (Az 1938-ban elfogadott I. magyar ötéves terv már a háborúra való felkészülést szolgálta, a háború alatt még inkább felerősödött az állami tervezés szerepe.). A háború után természetes módon enyhült a gazdaság zártsága, de a gazdaság nem került vissza a teljesen nyitott piacgazdaság viszonyai közé. A háború utáni három éves terv keretei között megjelent a mezőgazdaság fejlesztésébe való még tudatosabb állami beavatkozás igénye is, bár elsősorban újjáépítési tervként fogalmazták meg.

*A nagypolitika ideológiai, biztonsági, gazdasági törekvései az új növényekkel kapcsolatban*

Az 1948 nyarán bekövetkezett politikai fordulat után a Magyar Dolgozók Pártja az ország társadalmi, gazdasági viszonyainak gyors átalakítását fogalmazta meg. Az átalakítás szempontjából két külső tényező (a szovjet elvárások és a hidegháborús nyomás) jelent meg. A szovjet elvárások kiterjedtek az átalakítás szinte minden területére, s benne megjelent a természetátalakítás kérdésköre is. (A Szovjetunióban magában is 1948-ban kapott új lendületet a „természetátalakítás zseniális sztálini programja”, ekkor döntöttek a legnagyobb erdősítési programról).

Az 1940-es évek végén nem csak Magyarországon indultak be a természet átalakításával, az új növények és állatok meghonosításával kapcsolatos „tervszerű

munkálatok”, hanem – sajátosságaiknak részben megfelelően – a többi szocialistává vált országban is. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége által megjelentetett folyóirat (Anyag- és Adatszolgáltatás) folyamatosan és részletesen beszámolt a Szovjetunióban és a többi testvéri országban folyó átalakító tevékenységről.

1948. május 21-én a Minisztertanács utasította az Országos Tervhivatalt az I. ötéves terv előkészítésére, a 10 éves villamosítási terv kidolgozására, valamint a tíz éves öntözési terv koncepciójának a megfogalmazására, az öntözés nagyarányú fejlesztésére. Még a „koalíciós kormányzás” időszakában vagyunk formálisan, de a döntés mögött nem nehéz felfedezni a politikai fordulat tartalmát:

- szovjet típusú, központi tervezésre való áttérés,
- „A kommunizmus nem más, mint szovjethatalom + az egész ország villamosítása” felfogás érvényesítése,
- a természetátalakítás korábbi gyakorlat keretei közötti folytatása, de már hosszú távú tervgazdasági koncepcióba ágyazva.

1948 nyarán a Minisztertanács határozatot hozott a gyapottermelés meghonosítására vonatkozóan is, ami már kilépett a folyamatok kezelésének korábbi gyakorlatából. Ősszel már el is kezdődtek a munkák, illetve megindultak az első üveg-házi kísérletek. Egy nemesítő telepen és 12 mintatelepen indultak meg a tudományos termesztési kísérletek. 1949-ben az ország déli részén 600 holdon több helyen megindultak a szántóföldi kísérletek is.

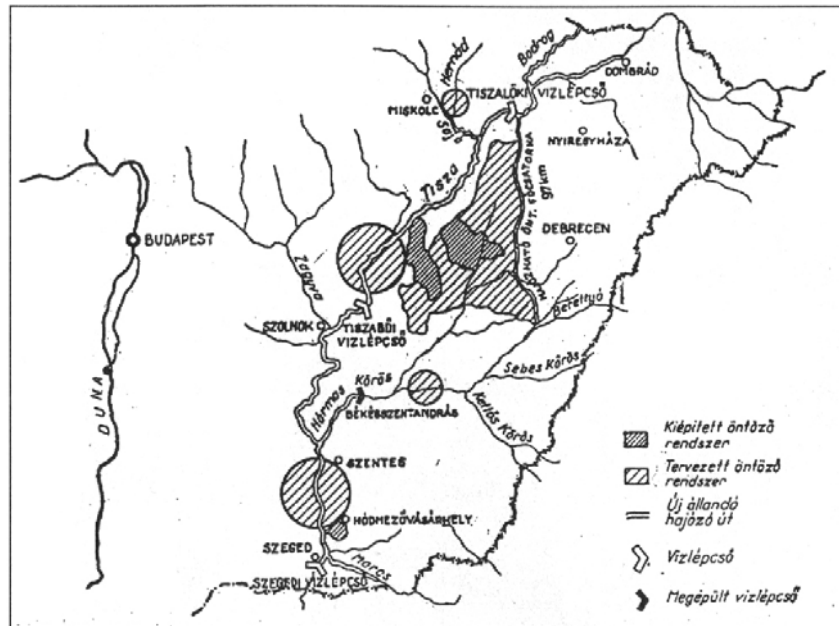
Az I. (szocialista) ötéves terv előkészítése, illetve parlamenti vitája során az új növények meghonosításának a kérdése folyamatosan jelen volt a napi sajtóban, a közbeszédben és a politikai nyilatkozatokban. Rákosi Mátyás 1949. május 8-i, Celldömölkön tartott beszédében elsődleges célként fogalmazta meg azt, hogy az előkészítés alatt lévő I. ötéves terv „meg akarja szüntetni a magyar mezőgazdaság elmaradottságát”. Ennek eszközeként az új gépeket, a modern talajművelést valamint azt emelte ki, hogy a terv „új növények termelését akarja bevezetni”.

Rákosi után a legmagasabb politikai szinten a gazdaságért felelős Gerő Ernő fogalmazta meg a tervtörvénnyel kapcsolatos 1949-es parlamenti felszólalásában a leginkább egyértelműen a feladatot: „Új növényfajtákat kell meghonosítanunk, mint a gyapot, amellyel a tervidőszak utolsó évében már 100.000 katasztrális holdat akarunk beültetni. Továbbá ki kell kísérletezni hazánkban az ágasbúza, a kenáf, a tea, a citrusnövények és a gumitartalmú kocszagíz termelését... Ki kell dolgozni az ország fásításának tudományos módszereit stb.”

Az I. ötéves terv keretében már a törvényi rendelkezés szintjén is megjelentek az új, Magyarországon addig nem, vagy csak kis mértékben termelt növényekkel kapcsolatos „tervdöntések”. Mind az eredeti, mind pedig a felemelt, módosított első ötéves terv a mezőgazdaság fejlesztése terén jelentős szerepet szánt a folyó- és állóvizek szabályozásával, az öntözéses gazdálkodás nagymértékű kiterjesztésével és egyéb intézkedésekkel (szem előtt tartva a Szovjetunió példáját), a természet átalakításának.

Az eredetileg meghatározott öntözött terület-növelést (118 ezer katasztrális hold) a módosítás során felemelték 324 ezer katasztrális holdra. Ilyen méretű vál-

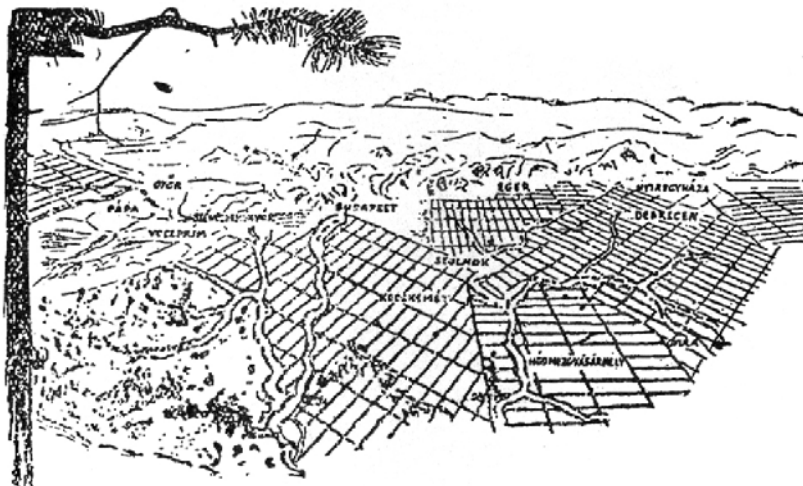
toztatásra az ország gazdasága természetesen nem volt felkészülve, így nem is sikerülhetett a terv végrehajtása. Az öntözési területek növelését tervszinten egybe-kapcsolták a tiszai vízierőművek építésével, melyek tervezése már a két világhábo-rú közötti időszakban megkezdődött. Az erőműveknek kellett biztosítaniuk a tiszta öntözővizet (1. ábra) a mezőgazdasági termelés megváltoztatásához.



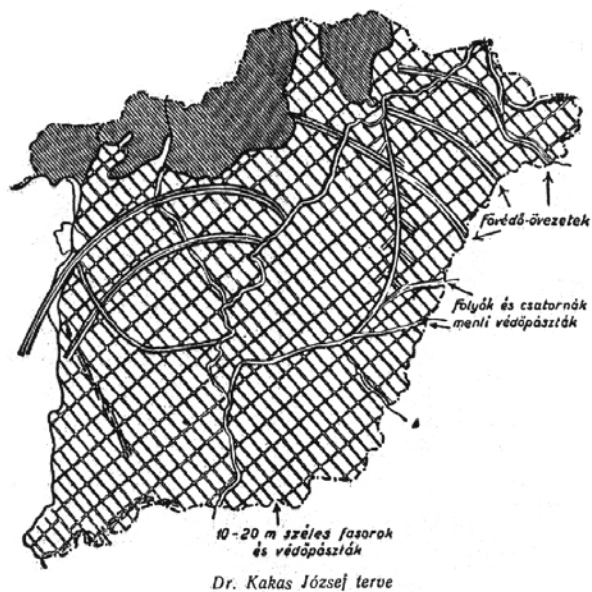
1. ábra A Tisza-völgy öntözési és vízi erőmű építési terve, 1952  
 Figure 1 Plans for the irrigation and the water power station of the Tisza valley, 1952

A tervtörvény külön paragrafusban foglalkozott az új, Magyarországon ad-dig nem termelt növények kikísérletezésével, meghonosításával és termelésével. A textilipari nyersanyagok között a gyapot vetésterületét az 1949. évi 600 katasztrális holdról 1954-re az eredeti ötéves tervben előírányzott 100 ezer katasztrális holddal szemben 200 ezer katasztrális holdra tervezte emelni. A terv külön szolt a hamvas gumipitypang, a textilipari nyersanyagot adó kanaf, valamint az olaj- és édesipari nyersanyagot jelentő földi mogyoró termeléséről. Az új növények meghonosítása széles körű propaganda tevékenység között kezdődött meg. Az új növényeket meg kellett ismertetni a parasztsággal, valamint az ország lakosságával is.

Az erdőgazdálkodás szocialista átszervezésének meghatározása mellett 570 ezer hold területen határozta meg az erdősítési feladatokat. Új erdőt az eredetileg tervezett 50 ezer katasztrális holddal szemben a végső változat 80 ezer katasztrális holdon rendelt el. Az ország erdősítési tervei több, gyakran idealisztikus és propa-gandisztikus formában fogalmazódtak meg (2-3. ábra).



2. ábra Az erdősávok tervezete Magyarországon, 1952  
Figure 2 Planned forest belts in Hungary, 1952



3. ábra Az Alföld védő-erdősítésének vázrajza, 1952  
Figure 3 Layout plan of shelter forests in the Great Hungarian Plain, 1952

Az 1940-es évek végén kibontakozó hidegháborús légkör, valamint az önel-  
látásra való törekvés így magával hozta a magyar mezőgazdaság egyik legsajáto-  
sabb, több szempontból tragikus időszakát. Olyan növények termeltetését tűzte ki

célul a politika, amelyek termelésére nagyrészt nem volt, másrészt nem is lehetett felkészülve, de a kialakult politikai, hatalmi viszonyok, a tervgazdasági vezénylesek miatt tennie kellett.

Nem csak a mezőgazdaság, hanem az állami intézményrendszer más szegmensei is részesévé váltak ennek a folyamatnak, az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek, kutatóintézetek, a tudományos propaganda, az ismeretterjesztés stb.

Az 1948 utáni folyamatokat nem csak a szovjet hatalmi rendszer átvétele, hanem az „élenjáró szovjet tudomány” (az új növények esetében a micsurini biológia és liszenkoi mezőgazdaság-fejlesztés) utánzása határozta meg a természetátalakítás, valamint az új növények meghonosítása tekintetében is. Ezzel együtt külön ki kell emelnünk, hogy Magyarország esetében a tudatos természetátalakítás, valamint az új növények meghonosításával való kísérletezés sokkal régebbi időszakra tekint vissza. Ami a korábbiakhoz képest új volt: az ideológiai-politikai meghatározottsága a két folyamatnak, s a gazdaságosság szinte teljes figyelmen kívül hagyása.

A politikai propaganda különböző szinteken igyekezett befolyásolni az embereket. Rákositól kezdve a kisebb párt- és állami hivatalnokok szorgalmasan hirdették a győzelmeket. Rákosi már 1950. januárjában úgy fogalmazott, hogy „a szocialista paraszt is azon gondolkodik, hogyan javíthatja a termelést, hogyan emelheti a mennyiséget és minőséget, új növényekkel, új termelési módokkal kísérletezik”. Az eleki termelőcsoport jó példáját hozta fel több beszédében: a csoport utat mutat az egész országnak, 18 holdon gyapotot vetnek, kikísérletezik a gyapot védőnövényét is, amely megvédi az északi szelektől. Az eddigi 12-féle növény helyett 1950-ben már 30 félélet fognak termelni, köztük több új növényt kísérletképpen.

Rákosi 1950. februárjában fogalmazta meg az egész folyamat földrajzi nihilista hátterét, társadalmi-politikai determinisztikus alapjait: „A szocializmus országa a korlátlan lehetőségek országa. ... hol az építésben a felső határ? Én erre azt válaszoltam: az égbolt a felső határ! ... A szocializmus tervszerű építésének nincsenek olyan korlátjai, mint a kapitalizmusnak voltak”.

A politikai vetők propagandája mellett a párt különböző jellegű kiadványai (Társadalmi Szemle, Anyag- és Adatszolgáltatás), valamint a Szabad Nép, a Szabad Föld, a Ludas Matyi, a megyei napilapok, de még a Kincses Kalendárium is „beállt” az új növények és a természetátalakítás népszerűsítési folyamatába.

A Kincses Kalendárium 1950-ben az állami gazdaságok és a nagyüzemi gazdálkodás példamutatóit propagálva már fotókon keresztül mutatta be az „Itt a magyar gyapot”, valamint a „Ágas kalászu búza Eszterházán” című termelési életképeket. A termelési beszámolók az új növények sikereit zengik. 1952-ben a minisztertanácsi határozatnak megfelelően a Kincses Kalendáriumban is megjelent a megállapított vetési és betakarítási határidők felsorolásában – mintha teljesen természetes lenne – hogy május 5-ig el kell vetni a rizst és a gyapotot, október 31-ig pedig be kell takarítani a rizst, november 10-ig pedig a gyapotot is.

1952-ben már kiosztották az 1951-ben legjobb eredményt felmutatók számára a „gyapotszedés hősei”, a „gyapotszedés mesterei” kitüntetések. (A címek megszerzésében élen jártak a Sátorhelyi Állami Gazdaság asszonyai. Mellettük a Békési Állami Gazdaság, valamint a Surjáni Állami Gazdaság dolgozó női értek el címeket).

A Kincses Kalendárium és a Szabad Föld elsősorban a gyapottermelést népszerűsítette, mellette a rizs még jelentős szerepet kapott, a kenaf, a ramie, a jukka és a kokszagíz lényegesen kisebb figyelemben részesült.

#### *A Tiszántúli Természetátalakító Tervbizottság*

A Hortobágy területén 1945. után még részben folytak az 1937-1938-ban megindult munkálatok, de ennek a munkának a „folyamatossága” zavarta az országos és megyei politikusokat. 1949-1950-ben teljesen új elvi és gyakorlati alapokra kívánták helyezni a Hortobágy fejlesztését, megfogalmazódott a Földművelésügyi Minisztérium keretei között a Hortobágy komplex fejlesztésének (átalakításának) a törekvése. 1950-től fokozatosan tágultak ezek az átalakítási célok.

Az 1948-1949-től széles körben kibontakozó természetátalakítási törekvések, az új növények meghonosításával kapcsolatos folyamatok nagy része az Alföld területét érintették a leginkább intenzíven. A különböző jellegű törekvések és a tervszerűség elmélyítésének az igényével vetette fel az Országos Tervhivatal 1952. márciusában, hogy életre kellene hívni egy Tervbizottságot, amely összefogná, s tervszerű mederbe terelné a Tiszántúl területén megindult, részben pedig nagyra törő tervekben szereplő munkálatokat.

1952. június 9-én a szocialista természetátalakítás az állami nagypolitika szintjére emelkedett, megalakult a Tiszántúli Természetátalakító Tervbizottság, melynek elnöke Vas Zoltán lett, de tagjai között találjuk Erdei Ferenc és Hegedűs András minisztereket, s mellettük több kutatót, politikust. A tiszántúli megyékben megyei természetátalakító bizottságok alakultak.

Másutt is megkezdődött a természetátalakítási folyamat, de a Tiszántúl jelentette a nagypolitika igazi „garázdálkodási területét”. A nyilatkozatok szintjén át kívánták alakítani a Tiszántúl vízrajzi viszonyait, lényeges talajjavítási programokban gondolkodtak, a rizstermelés széles körű fokozásával kívánták megtalálni az új stratégiai növénytermelést, erdősíteni akartak, meg kívánták szüntetni az elaprózott kispaszti mezőgazdasági tevékenységet.

1952 végére a propaganda-sikerek ellenére kiéleződött a vita a gazdaságpolitika kérdésében. 1952. végén Vas Zoltánt eltávolították az MDP legfőbb vezető szervéből, majd állami beosztását is elveszítette. 1953. februárjának elején eltávolították az Országos Tervhivatal éléről is, mint a korábbi gazdaságpolitika egyik meghatározó személyiségét.

A tiszalöki duzzasztó és vízierőmű, valamint a keleti főcsatorna munkálatai meglehetősen zaklatottan folytak ugyan, de befejeződtek, mint „az I. ötéves terv Tiszántúli átalakító nagy építkezései”. (A korábban tervezett kiegészítő beruházások jelentős része nem készült el).

1953-ban a Nagy Imre kormány a korábbihoz képest érdemi korrekciókat hajtott végre az agrárpolitikában. Megindult a mezőgazdaság óvatos felértékelése, 1953. második felében valóságos törvénykezési, rendeletalkotási hullám söpört végig a mezőgazdaság területén.

A megyei tanácsok mezőgazdasági osztályain külön figyelmet kellett fordítani az új növényekkel való foglalkozásra. Különösen a gyapot állt az iratanyag alapján a megyei tanácsok „újnövény” tevékenységének az előterében.

#### *A Magyar Tudományos Akadémia és az új növények meghonosítása*

Az MTA átszervezése 1949. októberében történt meg. A korábbi akadémikusok nagy részét „tanácskozási jogú taggá” minősítették vissza, ami egyet jelentett ténylegesen a kizárással. Az MTA új alapszabálya és vezetése az új hatalmi viszonyok szolgálatába kellett, hogy álljon.

Az MTA keretei között létrejöttek a tudományos osztályok, s azokon belül a különböző bizottságok (Akadémiai Értesítő 1949-1950). Témánk szempontjából az Agrobiológiai Bizottságnak (Friedrich Béla, Györffy Barna, Rapaics Rajmund, Sedlmayr Kurt, Soó Rezső, Udvaros Károly), a Növénytermesztési Bizottságnak (Fekete Zoltán, Kemenessy Ernő, Kolbay Károly, Manninger G. Adolf, Obermayer Ernő, Schüller Ferenc, Surányi János, Udvaros Károly), az Erdészeti Bizottságnak (Bokor Dezső, Fekete Zoltán, Iby Gábor, Jablanczy Sándor, Madas András, Magyar Pál, Roller Kálmán) is érdemi szerepe volt, de különös jelentőségre a szűkebb értelemben vett két új növénnyel átfogóan foglalkozó bizottság tett szert. A Kok-saghyz Bizottság (Bálint Andor, Kurnik Ernő, Mágori Géza, Rajhádi Tibor, Sándi Ottó), valamint a Citrom Bizottság (Bálint Andor, Lázár Vilmos, Porpácz Aladár, Sándi Ottó, Somos András, Tóth Elek) tevékenysége és szerepvállalása vált inkább érdekessé, semmint valójában jelentőssé.

Nem lehet azt mondani, hogy az MTA bizottságai és azok tagjai kivétel nélkül óriási lelkesedéssel támogatták volna a politikai vezetés által megfogalmazott új ötleteket, ideológiai elvárásokat, de fegyelmezetten megkezdték a „gyakorlati igények kielégítését”. (A háborús pszichózis, illetve az új világháborúra való készültség hozta életre a „Mübenzin Bizottságot” is, melynek komoly kémikus egyetemi tanárok, akadémikusok voltak a tagjai).

1949-ben Martonvásáron létrehozták az Agrobiológiai Intézetet, mely a magyaróvári Növénynemesítési Intézet munkáját folytatta az MTA keretei között és Györffy Barna irányításával. A korábbiakhoz képest az intézeti profilt szűkítették, egyfajta kutatási koncentrációt hajtottak végre. Más kutatások folytatása mellett az intézet bekapcsolódott az új növények meghonosításával kapcsolatos kutatásokba is. 1949-ben az intézet – egyértelműen a legfelsőbb pártvezetés kérésére – megkezdte a szovjet kutatók által nemesített, hidegtűrő gyapottal való kísérletezést. A munkát kezdetben egyértelműen szakszerű kísérletnek tekintették, aminek volt helye, szerepe és lehetősége a kutatásban.

A gumipitypang (kok-saghyz) kaucsukot tartalmazó növény, melynek a termelése – kényszerből, de a dicsőségét hirdetve – kísérleti jelleggel indult meg a



Szovjetunióban az 1920-as évek elején. Magyarországon az 1950-es évek elején a hidegháború, az importkorlátozás vezetett el oda, hogy kísérletezni kezdtek a növényekkel. A magyaróvári kísérleti telepen a hamvas gumipitypanggal kapcsolatos kísérletek is megkezdődtek, melyeket Kováts László irányított. Ezek a kísérletek inkább csak sajtó-propaganda keretei között kaptak nagy fontosságot.

Amikor Kreybig Lajos 1952-ben áttekintette az „Agrártudományunk fejlesztésének eredményei”-t, (Akadémiai Értesítő 1952. pp. 23-26) akkor szakszerű és realista értékelésre törekedett (megtéve az elvárt ideológiai nyilatkozatokat), de különösebben nem dicsérte az új növények meghonosításával kapcsolatos munkálato-  
kat.

Egészében véve úgy látjuk, hogy az 1949-1953. közötti „igazán kemény diktatúra” új növényekkel kapcsolatos törekvései inkább a termelési gyakorlatban, a sajtópropagandában és részben a tudományos ismeretterjesztésben jelentek meg széles körben, a tudóstársadalmon belül inkább egyedi elkötelezettségekről, s fegyelmezett intézményi közreműködésekéről beszélhetünk.

Az '50-es évek elején megjelent mezőgazdasági, növénytani szak- és tankönyvek többsége kiemelt figyelmet szentelt az új növények meghonosításának. Azt lehet mondani, hogy a szakmunkák jelentősebb része inkább csak tárgyyszerű adatközlésekre vállalkozott, semmint különösebben hozsannázott volna. (Találhatunk azért ellenpéldákat is az ügyben.)

1956-ban Bognár József MTA főtitkár elemző beszámolójában már erős kritikával illetett folyamatokat: „A kutatók munkakedvét károsan befolyásolja a mezőgazdasági kutatómunkával szembeni türelmetlenség. Ez sok esetben az elméleti kutatások háttérbe szorítását jelentette és részben ennek lett a következménye, hogy egyes hazai viszonylatokra alkalmatlan növények eredménytelen meghonosításával kapcsolatban kudarcot vallottak kutatóink” (Magyar Tudomány 1956. p. 241).

Az agrártudományi osztály munkájának értékelése során 1957-ben Erdei Ferenc már érdemesre sem méltatta, hogy foglalkozzon az új növények meghonosításának a kérdéseivel. A nagypolitika túltette magát a politikai kudarcon, a tudomány pedig csendben levonta önmaga szerepére vonatkozóan visszafogott értékelését.

#### *A „Fehér arany” termelésének dicsősége és kudarca*

1948-ban kormányhatározat intézkedett a gyapottermelés meghonosításáról. 1949. januárjában a Magyar Közlöny már arról adott hírt, hogy létrehozták az országos „Gyapottermesztési Tanácsot”, melynek meghatározó, véleményező és javaslattevő szerepet szántak az új növények, különösen a gyapot meghonosításában.

Az előkészítés során a növény klímaigénye alapján a Csurgó–Dombóvár–Szekszárd–Paks–Dömsöd–Cegléd–Szolnok–Kisújszállás–Szeghalom–Komádi vonaltól délre eső területeket. (Annyi racionalitás volt a dologban, hogy az ország ténylegesen legmelegebb déli területeit jelölték ki a termesztési kísérletek megkezdése számára).

Az egyéni gazdák formailag önkéntesen jelentkeztek be a kísérletben való részvételre. A kísérletek 11 helyen, mintegy 600 katasztrális hold területre kiterjedően kezdődtek meg Szentés és Hódmezővásárhely központtal. A magvakat Bulgáriából és a Szovjetunióból hozták a kísérletek számára.

A termelés elősegítése érdekében életre hívták a Gyapottermeltetési Nemzeti Vállalatot is, melynek dolgozói vállalták a felvilágosítást, a termelés-előkészítést, a szakmai segítségnyújtást is. A „fehér arany”-nak nevezetett gyapot árát gyapotutalvánnyal kívánták már az induláskor kiegyenlíteni. A vállalat az ország déli megyéiben (Baranya, Tolna, Bács-Kiskun, Csongrád, Békés) létrehozta a saját vállalati kirendeltségeit, s már 1949-1950 telén szervezte a gyapottermelési szakcsoportokat.

Székkutas központtal létrehozták a Gyapotnemesítő Intézetet, melynek az volt (lett volna) a feladata, hogy tudományosan megalapozza a gyapot magyarországi termesztését. Az intézet elsősorban arra törekedett, hogy a magyar éghajlatnak megfelelően mintegy 40 nappal lecsökkentse a növény átlagos tenyészidejét, de ez nem sikerült. Néhány év alatt egyébként több mint 45 gyapotfajtaval kísérleteztek. (A Földművelésügyi Minisztérium Kísérleti Osztálya játszotta a fő szerepet az intézet irányításában).

Az új növény termesztésének az indítása 1949-ben – szinte talán természetes módon – bizonytalanságokkal járt a vetéstől, a gondozáson át az októberi betakarításig. Szinte minden megyében – a megyei lapok korabeli híradásai szerint – erőteljes politikai és szervezőmunkát kellett kifejteni a gyapot betakarítása érdekében. A „gyapotcsata” szinte inkább politikai és ideológiai, semmint gazdasági tartalmat kapott. (Az időjárás nem igazán kedvezett a gyapot érésének és betakarításának). Ennek ellenére 1950-ben az eredetileg tervezett 3000 katasztrális hold helyett már 100 ezer katasztrális holdon vetették el a magokat. Az időjárás elfogadható volt, a területek többségén a gyapot nagy része beérett. A politikai nyilatkozatok szerint a holdankénti országos termésátlag megközelítette a 300 kilogrammot. 1951-ben is jó időjárás volt, a gyapot többsége beérett, de 1953 és 1954 kedvezőtlen időjárása elvitte a nagy területen folyó termelés eredményeit. A gyapottermelés politikailag lejáratotta magát, gazdaságilag pedig emberek ezreit és termelő szervezetek százait rokkantotta meg. (Az 1953. decemberi MDP Központi vezetőségének és a Minisztertanácsnak a közös határozata egyértelműen elrendelte a gyapot vetésterületének a csökkentését).

Érdemes a tervezési folyamatban résztvevő Markos György 1962-es összegző, tankönyvi véleményét idézni a kísérletről: „A hazai gyapottermelés támogatása és fejlesztése kormányprogram – tervfeladattá – vált. A voluntarista, nagyralátó és autarkias elképzelésektől sarkallt vezetés azonban nem elégedett meg azzal, hogy a hosszú ideig tartó, lépésről lépésre haladó, tudományos kísérleteket támogassa, hanem az első eredmények alapján azonnal országosan és nagyüzemi termelésbe vette a gyapotot. A gyapot vetésterülete az 1949. évi 600 holdról a következő évben 10.000, majd 1952-ig 50.000 holdra futott fel. A gyapot számára különlegesen kedvező 1952 gazdasági évben az össztermés (begyűjtés) meghaladta a 4000 ton-

nát. Erre a gyapot vetésterületét egy csapásra több mint 100.000 holdra növelték, tekintet nélkül a földrajzi adottságokra, a parcellák nagyságára, az egyre fenyegetőbbé váló munkaerőhiányra és az agrotechnika kidolgozatlanságára. A több mint kétszeresére emelt vetésterületen a terméseredmény az előző évinek alig több mint a felét érte el (2571 tonnát), s a következő évben is csak 2978 tonnára nőtt. Ez a mennyiség a pamutipar nyersgyapot-szükségletének alig 4-5%-át fedezte – emellett igen gyenge minőségű nyersanyaggal, amely semmiképpen sem felelt meg a nagyarányú, önkéntes társadalmi akciókkal beléje fektetett társadalmilag szükségtelen munkának. A megfelelő tudományos megalapozás nélkül erőszakolt gyapottermesztés végül kudarcba fulladt.” (*Markos Gy.* 1962, p. 263.)

#### *A rizstermelés időszakos „sikertörténete”*

Az 1949-es évtől kezdve a rizs nem számított már igazán új növénynek, mert a II. világháború előtt kialakult magyarországi termelésének gyakorlata, sőt létrejöttek sajátos és domináns termőterületei is. A három éves terv végén a rizs országos vetésterület elérte a 20 ezer hektárt.

Az országban a Tisza-mente vált a rizs fő termelési területévé. Három termelési koncentrációja (Szolnok körül, a Körös-mente, Hortobágy) alakult ki az 1950-es évektől. A Hortobágyot úgy tartották számon, mint a rizstermelés legészakibb területét. (Ez már önmagában is kockázati tényezőt jelentett.)

Az MDP Központi Vezetőségének és a Minisztertanácsnak 1953. évi decemberi határozatai a rizstermelés gyors növelését határozták el: „A rizs vetésterületét a rendelkezésre álló öntözővíz mennyisége, valamint a termelés egyéb szükségleteinek kielégítése alapján az 1953. évihez képest 1954-re 49 százalékkal, az elkövetkező három év alatt pedig fokozatosan 80 százalékkal kell növelni”.

Az 1950-es években a rizs termelését nagymértékben növelni kívánták, jelentős részben a kialakult termelési területek bázisán. 1955-ben a vetésterület már meghaladta a 87.500 hektárt.

A monokultúrás termelés miatt a rizs termésátlaga országosan szinte folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. A termés mennyisége – a betegségek terjedése miatt is – erősen ingadozott

A rizs mégis fontos szerepet játszott az új növényekkel kapcsolatos gondolkodásban és propagandában: a rizs meghonosítása is nehézségekkel kezdődött, mégis sikerült, s most már biztonsággal termelhető, sőt exporttermékké vált a korábbi jelentős importtal szemben.

## ÖSSZEGZÉS

A 19. század második felétől különösen széles körben bontakozott ki az Alföld területén az ármentesítés. 1914-ig az Alföldön végrehajtották az egyik legjelentősebb természetátalakító tevékenységét. A munka rövid távon sikeres volt, sőt

kívívta a világ csodálatát. (A mentesítés negatív környezeti, különösen a talajokban kibontakozó hatásai csak később jelentek meg).

Az új növények elterjesztésével többek között azért nem foglalkozott a politika kiemelten, mert 1948-1956 között ezeknek az elsődleges feladata az volt valójában, hogy demonstrálják azt, hogy a „szocialista magyar ember a szovjet példát követve átalakítja a természetet”. A korábban beindult folyamatok az új feltételek között „kifuthattak”, s erre a legjobb példa a rizstermelés.

A korszak természetátalakítási politikája a legtöbb tekintetben irreális volt, de az egyik meghatározó sajátossága mégis az, hogy nem mindenben szakadt el a korábbi magyar törekvésektől, csak a politikai rendszer nagyobb lehetőséget teremtett arra, hogy az állam meghatározó módon vegyen részt a folyamatokban.

## IRODALOM

- A szocialista ember átalakítja a természetet. Összeállította: A Magyar Természettudományi Társulat munkaközössége. A Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége. VIII/9 segédlet. 1950, Budapest.
- A szocializmus útján. (A népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája, 1944. szeptember – 1980. április.). 1982. 2. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A szovjet nép átalakítja a természetet. (Cikkgyűjtemény.) 1951. Szikra, Budapest.
- A tiszafüredi öntözőrendszer és a hortobágyi kísérleti gazdaság jellemző adatai. Budapest, é.n. M. Kir. Országos Öntözésügyi Hivatal.
- A Tiszántúl öntözése. Budapest, 1937. M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium kiadványai 6.
- Bajai J.** 1943. A rizstermesztés jelentősége Magyarországon. Közlemények a M. Kir. József nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági Osztályának Növénytermesztési Intézetéből. Ablaka György könyvnyomdája, Szeged.
- Baskay Tóth B. – Láng G.** 1952. Növénytermelés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Erdei F.** 1957. Az Agrártudományok Osztályának tevékenysége a mezőgazdaság időszakos kérdéseivel kapcsolatban. Magyar Tudomány pp. 197-204.
- Gerő E.** 1950. Harcban a szocialista népgazdaságért. Szikra, Budapest.
- Gesztelyi Nagy L.** 1924. Az Alföld gazdasági jövője. Budapest.
- Görög L.** 1954. Magyarország mezőgazdasági földrajza. Tervgazdasági Kiadó, Budapest.
- Gyenes L.** 1958. A komplex termőtájkutatás elméleti és gyakorlati kérdései. Kandidátusi értekezés, Kézirat. Budapest.
- Hajdú Z.** 1999. Környezet és politika: a természetátalakítás „zseniális sztálini terve”. In: **Tóth J. – Wilhelm Z.** (szerk.). Változó környezetünk. Pécs.
- Hajdú Z.** 2000. A természetátalakítás történeti szakaszai az Alföldön. In: **Frisnyák S.** (szerk.). Az Alföld történeti földrajza. Nyíregyháza.
- Haraszty Á.** (szerk.) 1953. Növénytan. Pedagógiai főiskolai tankönyv, Budapest.
- Karczag I.** 1951. A természetátalakítás kérdései. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle 2.
- Kincses Kalendárium,** 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954.
- Kreybig L.** 1953. Az agrotechnika tényezői és irányelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi L.** 2004. A magyar gyapot története. História 1.
- Láng G.** 1954. Növénytermelés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Mándy Gy.** 1971. Hogyan jöttek létre kultúrnövényeink. Budapest.
- Markos Gy.** 1962. Magyarország gazdasági földrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Mendöl T.** 1952. Magyarország gazdasági földrajza. Egyetemi jegyzet, Budapest.
- Rákosi M.** 1951. A békéért és a szocializmus építéséért. Szikra, Budapest.

- Rapaics R.** 1934. A kenyér és táplálékot szolgáló növényeink története. Természettudományi Társulat, Budapest.
- Rapaics R.** 1943. Termesztett növényeink eredete. M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest.
- Romány P.** 1995. Gumipitypang-karrier. História 4.
- Schüller F.** 1951. A gyapot és történelme. Budapest.
- Somorjai F. – Járányi Gy.** 1954. Rizstermesztés. Budapest.